

NIJOLĖ TUOMIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: dialektologija, paribio tarmių morfologija, leksika, fonetika, sociolingvistika, kalbų sąveika.

DOI

FONETIKOS IŠLYGINIMAS VYKSTANT KODŲ KAITAI

Phonetic Levelling in the Context
of Code-switching

ANOTACIJA

Šiame straipsnyje tiriamos paribio arealuose (Baltarusijoje, Varanāvo r. (br. Вороново)) vartojamų kalbų pagrindiniai fonetikos reiškiniai ir jų sąveika. Analizuojamas dominuojančių vietinių kalbų atmainų – baltarusių, lenkų ir pasyviai vartojamos lietuvių – fonetikos supanašėjimas, nustatomi šio proceso dėsningumai. Nagrinėjamos natūralaus bendravimo situacijos vykstant kodų kaitai: kai kalbėtojai gerai moka ir vienu metu vartoja kelias kalbas, aktyviai kaitaliodami jas pokalbiuose. Siekiama atskleisti, kokią įtaką šių kalbų fonetikai turi kalbų konkuravimas.

Tyrimas grindžiamas kalbų sąveikos tyrėjo, slavisto Valerijaus Čekmono teorija: iš vienos kalbos į kitą pereinama vadovaujantis tam tikromis taisyklėmis, kurias galima aprašyti algoritmais. Taikant šį algoritmų metodą atskleidžiami fonetiniai dėsningumai ir įrodomas labai svarbus dabar jau pasyviai vartojamos lietuvių kalbos vaidmuo bei įtaka dabartinių slavų kalbų artikuliacijai.

Tyrimas parodė, kad arealuose funkcionuojančių kalbų atmainų fonetikos reiškinių supanašėjimo priežastys daugiausia yra sociolingvistinės. Palyginus lenkų ir baltarusių šnektų fonetines ypatybes, paaiškėjo, jog abi šnektos turi iš esmės bendrą fonetiką. Lietuvių šnekte vartojamus minkštuosius priebalsius informantai taip pat taria ir kalbėdami vietinėmis slavų šnektomis. Užfiksuota baltarusių ir lenkų šnektoms nebūdingų atvejų, kuomet intensyviai painiojami priebalsiai, tikėtina, kad tai – vienas iš lietuvių substrato požymių.

ESMINIAI ŽODŽIAI: lietuvių kalbos paribio arealai, vietinė lenkų šnektą, baltarusių šnektą *poprostu*, kodų kaita, fonetikos išlyginimas, kalbų sąveika.

ANNOTATION

The present article addresses the principal phonetic phenomena of the languages used in borderland areas (Belarus, Voranava district (Вораново)) and their interaction. It analyses the phonetic convergence of the dominating local language varieties – Belarusian, Polish and passively used Lithuanian – and establishes the tendencies of this process. The situations of natural communication in the context of code-switching are analysed in the study: when the speakers are fluent and use several languages at the same time by actively switching between them in conversations. It is sought to reveal how the competition of languages affects the phonetics of these languages.

The research is based on the theory proposed by Valerijus Čekmonas, the researcher of the interaction of languages and Slavicist: the speaker switches between languages according to certain rules which can be described by algorithms. Based on this method of algorithms, the study reveals the phonetic tendencies and proves a very important role and influence of the now passively used Lithuanian language on the articulation of contemporary Slavic languages.

The research showed that the reasons of convergence of phonetic phenomena of the language varieties functioning in the borderland areas are mainly sociolinguistic. After comparing the phonetic peculiarities of local Polish and Belarusian dialects, it turned out that the phonetics of both dialects is essentially the same. The informants pronounce the soft consonants used in the local Lithuanian dialect in the same way as they are pronounced when speaking local Slavic dialects. The cases which are not typical of Belarusian and Polish dialects when consonants are intensively confused were recorded; it is likely a feature of the Lithuanian substratum.

KEYWORDS: Lithuanian borderland areas, local Polish dialect, Belarusian dialect *poprostu*, code-switching, phonetic levelling, interaction of languages.

1. ĮVADINĖS PASTABOS, TYRIMO OBJEKTAS

Iki XXI a. Lietuvoje dominavo lingvistinės geografijos tyrimai – buvo įprasta tirti tarmes kaip uždaras tam tikroje teritorijoje gyvuojančias vientisas ir statiškas sistemas, iš esmės neveikiamas gretimų tarmių, kitų kalbų ar jų atmainų, o „nukrypimus nuo sistemos“ – traktuoti kaip atsitiktinumus ir nuo jų atsirišti. Buvo fiksuojamas geografinis kalbos ar tarmės paplitimas, tarminės kalbos ir bendrinės kalbos kanono skirtumai bei sudaromas skolinių sąrašas. Buvo

įrašomi tik tų pateikėjų pasakojimai, kurie atitiko tam tikrus kriterijus¹: ieškota sėslaus, vyresnio amžiaus, sudariusio „vietinę santuoką“, mažai išsilavinusio ir nemokančio kitų kalbų žmogaus (geriausiai – vyro). Jeigu pateikėjas „nukryp-davo“ nuo laukiamos tarminės normos, tie pavyzdžiai paprasčiausiai nebūdavo analizuojami, traktuojami kaip *lapsus linguae*. Kitų Lietuvoje ar už jos ribų gyvenančių tautinių grupių asmenų nesiekta apklausti pagal, pavyzdžiui, *Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programą* (žr. LKA 1977: 10–12), o jų kalbų duomenys lituanistų apskritai nebūdavo nei renkami, nei siejami su lietuviškais. Buvo laikoma norma „nesikišti“ į kitų kalbų duomenis.

Pastaraisiais dešimtmečiais jau šiek tiek daugiau rašyta apie lietuvių, baltarusių ir lenkų kalbų sąveiką, šių kalbų plitimo istoriją ir paplitimo teritorijas, apie šias kalbas vartojančių gyventojų tautinę savimonę bei etninę kilmę ir priklausomybę. 1997 m. sukurtas klausimynas *Sociolingvistika. Lietuvių kalbos tarmių ir jų sąveikos tyrimo programa* (Čekmonas, Grumadienė 1997). Nors ir buvo naudotasi šia programa, medžiaga rinkta atskirai – tik lietuvių kalbos.

Tačiau ir šiuolaikiniai tyrėjai dažniausiai koncentruojasi tik į kurią nors vieną kalbą – tebevyrauja nuostata „neperžengti kitos kalbos ribų“, nors jų tiriami žmonės tas dvi ar kelias kalbas vartoja nuolat. Sudaryti naujaisi kalbų paplitimo Lietuvoje žemėlapiai patvirtina, kad Rytų ir Pietryčių Lietuvos dalyse yra kita-kalbų (žr. Meiliūnaitė, Mikulėnienė 2014: 262–263 (XIV žemėlapis ir komentaras)), tačiau tie plotai nėra traktuojami kaip kalbų kontaktų zonos, priešingai nei Petro Gaučo darbuose apie vietinių gyventojų dvikalbystę ir daugiakalbystę XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje (Gaučas 2004: 54). Jo tyrimuose buvo nustatyta, kad lietuvių kalbos ploto pietrytinė riba tuo metu siekė Geranainių, Armōniškių, Rōdūnios, Asavōs, Pelesōs apylinkes Baltarusijoje. Kaip kito situacija vėliau, matyti iš knygoje *Lietuvos Rytai* (1993) pateiktų žemėlapių palyginimo: kalbų paplitimo situacija XX a. viduryje (autoriai A. Vidugiris ir P. Gaučas) akivaizdžiai skiriasi nuo tos, kuri susiklostė XX a. pabaigoje, gerokai susiaurėjus lietuvių kalbos plotui, o Vilniaus, Šalčininkų, Eišiškių apylinkėse ėmus dominuoti vietinių baltarusių ir lenkų kalbų atmainoms (žr. L. Grumadienės, P. Gaučo ir V. Čekmono sudarytą ir aprašytą kalbų paplitimo Rytų Lietuvoje žemėlapi (1993: 132–136)).

Iš visos pateiktos informacijos galima daryti išvadą, kad Rytų ir Pietryčių Lietuvos arealai (ypač pasienio su Baltarusija zonos), buvę ir tebesantys lietuviški mikroarealai Baltarusijoje, daugiau nei šimtą metų kalbų vartojimo atžvilgiu yra mišrūs – kalbama keliomis kalbomis, neretai – tuo pačiu metu, t. y. viename

¹ Tradicinės dialektologijos pateikėjų atranka buvo vykdoma taikant vadinamąjį NORM'o kriterijų: geras informantas turi būti sėslius, senas (pagyvenęs) vyras (plačiau apie šias pateikėjų atrankos nuostatas žr. Aliūkaitė, Meiliūnaitė, Mikulėnienė 2014: 31–34).

pokalbyje, keičiant kalbų atmainas. Taigi šiuose platuose vyko ir tebevyksta aktyvi kodų kaita (plačiau apie tai žr.: Grumadienė 1996: 190–197; 2001: 38–44; 2005: 42–48; Грумадене 1990: 126–130; Tuomienė, Grumadienė 2004: 124–133; Tuomienė 2006: 161–172; Urbanavičienė 2011: 95–114; Urnėžiūtė 1998: 131–140 ir kt.).

Vietiniai aptariamų teritorijų žmonės sugeba iš kartos į kartą perduoti savo patirtį – bent trys kartos gali susikalbėti dviem, trimis ar net keturiomis kalbomis. Kaip subtiliai jie jaučia kalbų niuansus, rodo lietuvių ir baltarusių kalbomis dainuotų tekstų sugretinimas (žr. Čekmonas, Gudaitė, Šmitienė 1998: 202–205): baltarusiškiems tekstams atrasti identiškus lietuviškus (arba atvirkščiai) galima tik todėl, kad abi kalbos yra labai gerai suvokiamos. Be to, folkloro tyrimai rodo, kad kalbantieji baltarusiškai turi kur kas turtingesnę folklorinę tradiciją negu kalbantieji lenkiškai. Pastarųjų tautosaka naujesnė, ne valstiečių, nes susijusi su šlėktų folkloru. Kalboms kontaktuojant kalbantieji tiek baltarusiškai, tiek lenkiškai vertė ir adaptavo lietuvių liaudies dainas bei pasakas (žr. ten pat: 204). Tai labai svarbus faktas.

Todėl šiandien svarbu kaupti ne izoliuotus vienos kurios nors vietinių paribio gyventojų mokamos kalbos faktus, o dokumentuotą duomenų visumą. Mat jaunesnioji Baltarusijoje esančių (ar buvusių) lietuviškų arealų gyventojų karta viešose vietose dažnai bendrauja vien tik rusų kalba, o lietuvių kalba dabar jau vartojama pasyviai, todėl gyvai sąveikos procese, galima sakyti, nedalyvauja. Vis dėlto baltišką arealų pamatas, padaryta akivaizdi lietuvių kalbos įtaka (buvusiu aktyviuoju vartojimo laikotarpiu) yra atpažįstama – ją įmanoma nustatyti tam tikrais metodais.

Visapusių bendrų baltų ir slavų kalbų tyrimų pastaruoju metu beveik neatliekama, nors tarmių tyrėjų įrodyta, kad slavų kalbų ar jų atmainų, kuriomis kalba tie patys dvikalbiai arba daugiakalbiai pateikėjai, tyrimai yra labai svarbūs tiriant pačios lietuvių kalbos tarmių raidą ir kaitą. Dar pačioje XX a. pabaigoje profesorius V. Čekmonas pateikė dvejopą – tipologinės rekonstrukcijos ir sociolingvistinę – baltų ir slavų kalbų sąveikos tyrimo metodologiją. Mokslininkas bene pirmasis kalbotyros istorijoje konkrečių kalbos reiškinių aiškinimus nuosekliai ėmė grįsti ne tik diachroniniais, bet ir sinchroniniais duomenimis, taikydamas savo sukurtą diachroninių tyrimų programą (plačiau žr.: Чекман 1973: 29–43; 1980: 206–226; Чекмонас 1982). V. Čekmonas pirmasis, remdamasis daugelį metų kryptingai kauptais faktais, suformulavo ir atskleidė kalbų kitimo mechanizmą baltų ir slavų sąveikos erdvėje. Nuosekliai išdėstė, kokiomis taisyklėmis vadovaujantis pereinama iš vienos kalbos į kitą, taip pat suformulavo ir ne kartą patikrino, kaip transformacijos taisyklėmis paaiškinti vietinių žmonių dvikalbystės ar trikalbystės procesus.

V. Čekmonas laikėsi nuostatos, kad tikra padėtis atsiskleidžia tik bendraujant visomis tomis kalbomis, kuriomis šneka pateikėjas, nė vienai iš jų nerodant didesnio palankumo ir nė vienos niekaip neišskiriant. Mokslininko darbai ir idėjos baltų ir slavų kalbų kontaktų tema iš esmės nesulaukė tąšos. Bendraminčiams ir bendražygiams neretai tapdavo per sunku suvokti tyrimo tikslus daugiakalbiu režimu bei pateikti galimas tyrimų interpretacijas, kurios labai skyrėsi nuo įprastinių, kaip minėta, užduočių: fiksuoti geografinę kalbos ar tarmės paplitimą, tarminės kalbos ir kiekvienos bendrinės kalbos skirtumus bei sudarinti skolinių sąrašus.

2. TYRIMO TIKSLAS IR UŽDAVINIAI, MEDŽIAGA IR METODIKA

Pagrindinis šio tyrimo tikslas – atskleisti dominuojančių vietinių kalbų atmainų – baltarusių, lenkų ir pasyviai vartojamos lietuvių šnektos – fonetikos reiškinių supanašėjimo pobūdį, kai kalbėtojas gerai moka ir vienu metu vartoja kelias kalbas – įvairių pokalbių metu lengvai jas kaitalioja. Siekiama parodyti, kaip kalbų konkuravimas atsispindi šių kalbų fonetikoje.

Siekiant tikslo darbas buvo atliekamas keliais etapais, sprendžiant išsikeltus šiuos uždavinius:

- apibūdinti pagrindines funkcionuojančių baltarusių ir lenkų šnektų fonetikos (iš dalies akcentuacijos) bei fonologijos ypatybes;
- sugretinti dviejų kalbų fonetikos reiškinius ir parodyti, kaip viena kalba gali atsispindėti kitoje, kaip ir kodėl viena kalba palaipsniui virsta kita;
- nustatyti lietuvių šnektos įtakos rezultatus vietinių slavų šnektų artikuliacijoje.

Tyrime remiamasi kalbine ir sociolingvistine medžiaga, surinkta ir įrašyta XXI a. pradžioje iš trijų lietuvių kalbos paribio arealų. Tiksliau, darbe analizuojami kodų kaitos įrašai iš Baltarusijoje, Gardino srities Varanavo (br. Бóроново) rajono šiaurės rytuose esančių (taip pat ir buvusių) lietuviškų salų: Varanavo miestelio – rajono centro, Armōniškių (br. Германі́шки) bažnytkaimio, Pereigonių (br. Перега́нцы) gyvenvietės – kolūkio apylinkės centro, Ramaškonių (br. Рамашкáнцы) kaimo apylinkių². Kita dalis šiame tyrime panaudotų kalbų

---

² Paskutiniai daugiakalbiai pokalbiai čia įrašyti 2013 m. Saugomi autorės asmeninėje fonotekoje.

kaitos įrašų iš Baltarusijoje esančių Ródūnios (br. Рáдунь), Asavōs (br. Асавá) ir Nočiōs (br. Нáча) apylinkių³.

Šiame tyrime laikomasi požiūrio, kad dvikalbio ar trikalbio žmogaus kodo keitimas apibūdinamas kaip išsistinis perėjimas nuo vienos kalbos prie kitos, kitos kalbos vienetų – žodžių junginių, frazių (paaiškinimų) – įterpimas. Bendraujant viena kalba keičia kitą, taigi kodų kaita vyksta įvairaus dydžio teksto atkarpose: nuo kelių sakinių iki kelių žodžių arba įterpiant pavienius kito kodo, t. y. kitos kalbos, žodžius. Viename pokalbyje dažniausiai kalbama dviem kalbomis: baltarusių ir lenkų, įterpiama lietuvių ir rusų kalbų vienetų. Kituose pokalbiuose paprastai vyrauja viena kalba – baltarusių, kitomis (lietuvių, lenkų, rusų) kalbomis įterpiami trumpi sakiniai, atskiri žodžiai, jų dalys.

Straipsnyje remiamasi V. Čekmono metodika, kurią pats autorius taikė tirdamas Kalesniūkų (Šalčininkų r.) apylinkių vietinių kalbų fonetikos interferenciją (Чекман 1973: 29–43). Mokslininko sukurto metodo esmė: iš pradžių nustatomas dinaminis modelis, kurį sudaro tipologiniu atžvilgiu galimi pradinių garsų pokyčiai, vadinamieji tipologiniai laukai, taip pat galimi tarpiniai diachroninių vyksmų etapai, vadinamieji tipologiniai medžiai. Nustačius tipologinius laukus ir medžius, gretinamos įvairios besikeičiančios fonetinės situacijos, sinchroninės išvados lyginamos su žinomomis diachroninėmis interpretacijomis.

Šiame tyrime aiškinamasi, kokiomis taisyklėmis vadovaujantis – t. y. tam tikrais algoritmais – galima pereiti iš vienos kalbos į kitą. Tiksliau, kaip reikia pasielgti su atitinkamais, pavyzdžiui, baltarusių kalbos garsais „verčiant“ žodį į lenkų kalbą ir atvirkščiai – lenkų kalbą „pritaikant“ baltarusių kalbai. Taikant V. Čekmono metodiką, sociolingvistiniai duomenys tampa esminiai: dabartinė ir buvusi aplinkos kalbinė situacija; kalbos prestižas; duomenys apie gimtąją pateikėjo ir jo tėvų, šeimos, kaimo kalbas; mokyklos mokomoji kalba; bažnyčios ir bendravimo su svetimaisiais kalbos. Tada paaiškėja kalbų konkuravimo sąlygos, atsiskleidžia kalbos reiškinių variantų atsiradimo ir pasirinkimo mechanizmas.

3. FONETIKOS IŠLYGINIMAS VYKSTANT KODŲ KAITAI

Naujesni kalbiniai įrašai, sociolingvistinių apklausų duomenys ir pirminė surinktos medžiagos analizė aiškiai parodė, kad tiriamose Varanavo rajono teritorijose dominuoja ir tarpusavyje aktyviai konkuruoja dvi slavų kalbų

³ Paskutiniai pokalbiai čia įrašyti 2001–2003 m. Dalis jų saugoma Lietuvių kalbos instituto Tarmių archyve, kita dalis – asmeninėje autorės fonotekoje.

atmainos – baltarusių ir lenkų. O dar XX a. viduryje ir antrojoje pusėje čia aktyviai kontaktavo trys kalbos – baltarusių, lenkų ir lietuvių (plg.: Čekmonas 1988: 37–54; Sudnik 1972: 19–22; Tuomienė 2008: 46–80; 2010: 42–52; 2018: 113–134). Ypač akivaizdūs šio kontaktavimo rezultatai yra juntami fonetikos lygmeniu. Todėl tyrime ir koncentruojamasi į išsamesnę vietinių baltarusių bei lenkų šnektų fonetikos, iš dalies į akcentuacijos ir fonologijos, analizę. Siekiama parodyti šių dviejų vietinių slavų kalbų įsigalėjimo kalbinę prigimtį, raidą, sąveiką – aprašomi pagrindiniai tarties kaitos ir supanašėjimo aspektai, išryškėjantys pereinant nuo vienos kalbos vartojimo prie kitos. Čia akivaizdūs vyriausiosios, vidurinės ir jaunesniosios kartų skirtumai vartojant dvi pagrindines slavų kalbų atmainas.

Visų Varanavo rajono apylinkių mikroarealuose susiklosčiusią situaciją galima apibūdinti kaip labai panašią, nors kai kurie punktai vienas nuo kito nutolę per 30 kilometrų. Ilgą laiką, maždaug iki XX a. vidurio, kalbinė padėtis čia buvusi keturnarė. Greta baltarusių, lenkų, rusų kalbų buvo aktyviai vartota dar ir lietuvių kalba. Vėliau lietuvių kalbos tradicija daugelyje kaimo vietovių palaipsniui nutrūko, o nedidelėse lietuviškose salose ji dar anksčiau pasitraukė į pasyvųjį vartojimą. Pastaraisiais metais jau nepavyko rasti ir įrašyti jos atstovų Varanavo apylinkėse Baltarusijoje. Rusų kalbą viešose vietose aktyviai vartoja jaunesnioji karta ir vaikai. Tačiau kaimuose, gyvenvietėse rusiškai kalbama retai, dažniausiai su vietine administracija, įvairiose įstaigose ar su svetimais žmonėmis. Kasdieniame gyvenime vietiniai vyresniosios ir vidurinės kartos žmonės tarpusavyje bendrauja baltarusiškai arba lenkiškai. Todėl šiame tyrime atsiribojama nuo rusų kalbos duomenų.

Jau vien iš klausos galima spręsti, kokia stipri yra prigimtinės kalbos artikuliacijos bazė, nes ta pačia baze naudojamosi perkeliant ją į naująją kalbą ar net į dvi naujas kalbas – šiuo atveju į baltarusių ir lenkų. Įrašuose skamba vyresnio amžiaus vietinių, daugiausia kaimo gyventojų, kalba, tačiau yra įrašų iš miestelių, didesnių gyvenviečių. Pabrėžtina, kad naujosios kalbos (ar net kalbų) taisyklių vyresnieji dažniausiai nė nežino ir neabejotinai niekur nėra jų mokęsi. Prestižiškesne naująja kalba paprastai būdavo imama kalbėti spontaniškai mėgdžiodant autoritetingus žmones – ponus, kaimynus, kunigus. Siekiama išsiaiškinti, kuo remdamiesi jie išmoko ne tik gana taisyklingai ištarti žodžius, bet ir derinti jų formas. Tinkamai kirčiuoti žodžius nežinant tos kalbos dėsnių ir taisyklių – kaimo gyventojui tikrai sudėtingas uždavinys. Vietiniai žmonės gebėjimą nuo vaikystės susikalbėti keliomis kalbomis priima kaip natūralų reiškinį (žr. Tuomienė 2018: 117–122). Jeigu šeimos ar giminės rate kalbama kuria nors viena kalba, tai gatvėje, viešose vietose išmokstama kalbėti dar bent dviem kalbomis. Ir tai nėra traktuojama kaip svetimų, užsienio, kalbų mokėjimas, o kaip būtinybė, kasdienė komunikavimo žodžiu priemonė.

3.1. Pagrindiniai vietinės baltarusių šnektos *poprostu* fonetikos bruožai

3.1.1. Varanāvo apylinkių baltarusių šnektai *poprostu* būdingas kilnojamasis dinaminis kirčiavimas. Nekirčiuoti balsiai girdimi stipriau ar silpniau redukuoti. Šiai vietinei baltarusių šnektai būdingas balsių priešakėjimas, t. y. nekirčiuoti *o* ir *e* neskiriami, tariami kaip *α* – tarpinis tarp *e* ir *a* garsas (žr.: Czekman 1975: 283–305; Чекман 1989: 84–92; plg. Plygavka 2014: 231–234), pvz.: *prapáu moi pátux⁴* ‘pradingo mano gaidys’; *rána z"az"úlka kukúja* ‘anksti gegutė kukuoja’; *kúrýca tut s"αz"éla* ‘višta čia sėdėjo (perėjo)’; *badá adná naxóz"ic* ‘nelaimė viena nevaikšto’; *búz"α travú kas"íc* ‘žolė šienaus’; *sus'étka mâñê naprasila* ‘kaimynė manęs neprašė’; *palácéu i nâðarnúuša* ‘nubėgo (nuskrido) ir negrižo’; *tréba tak lác"éc* ‘reikia taip (greitai) bėgti’; *klíkala c"abé* ‘kviečiau tave’; *barví kóšyk i žbiráí* ‘imk krepšį ir rink’.

Gana dažnai čia nekirčiuotas atviras *a* tariamas neaiškiai: *karóva jaščé mala-dája* ‘karvė dar jauna’; *na sašné vaðórka* ‘pušyje voverė’; *galavá částa balíc* ‘dažnai skauda galvą’; *dáunó tv zámuzam* ‘seniai tu ištekėjusi’; *zájac bvístra uc"ók* ‘kiškis greitai pabėgo’. Išimčių ir pavienių sporadinių pasakymų išgirstama nedaug.

3.1.2. Tiriamoje baltarusių šnektoje nėra junginių *γbi, kbi, xbi*, o tik *γi, ki, xi* – tai bendras rytų slavų šnektų bruožas (žr. Чекман 1969: 34), pvz.: *xiiba tv zabarví* ‘galbūt tu paimk’; *takí xitrví čalaðék* ‘toks gudrus žmogus’.

3.1.3. Minkštieji *s, z* ir *c, dz* tariami ypač minkštai, stipriai palatalizuoti, su *šnypstimo* efektu (plg. Чекман 1969: 32). Tai būdinga daugeliui baltarusių šnektų (žr. Чекман 1970: 94–105), pvz.: *z"ác"al móčna stúkae* ‘genys stipriai kala’; *čúju z"éuka zakrvíčala* ‘girdžiu, mergina suriko’; *u mâné tólki z"és"ac" kuréj* ‘turiu tik dešimt vištų’; *kupí s"em kurčát* ‘nupirk septynis viščiukus’; *naščbitála vós"im rubléj* ‘suskaiciavau aštuonis rublius’; *yéta tvój yus* ‘čia tavo žąsis’; *s"eu jes"c* ‘sėdau valgyt’; *zára i vós"an* ‘tuoj ir ruduo’; *z"imá buz"α dáuýaja* ‘žiema bus ilga’; *z"alóny aγurók* ‘žalias agurkas’; *z"ieų vélki kusók* ‘suvalgė didelį gabalą’.

3.1.4. Minkštieji lūpiniai priebalsiai tariami įprastai, kaip ir visose rytų slavų tarmėse, pvz.: *dáu mñe pác" rubléj* ‘davė man penkis rublius’; *pátvi ras* ‘penktą kartą’; *ðánuc" kvétki* ‘vysta gėlės’; *tréba zðazác" rukavícvi* ‘reikia numegzti

⁴ Darbe vartojama supaprastinta transkripcija lotyniškais rašmenimis – užrašoma taip, kaip ištariama (plg.: Савіч 1991: 119–123; 1992: 45–67). Kirčiuojami dviskiemeniai ir daugiaskiemeniai žodžiai. Priebalsių minkštumas žymimas dvejai: palataliniai priebalsiai žymimi lankeliu virš raidės, o tariami labai minkštai – daugiausia *c", dz"* (pavyzdžiuose žymima *z"*), *s"*, *z"* – žymimi dviem apostrofo ženklais dešinėje raidės pusėje, viršuje (plg. Tuomienė 2008: 83).

pirštines'; *pasalíli mása* 'pasūdėm mėsa'; *baróza pad sámtym aknóm* 'beržas prie pat lango'.

Po dusliųjų priebalsių *v* paprastai nepereina į *f*: *tvoǐ* 'tavo'; *svoǐ* 'savo'; *kvas* 'gira', o abipusis lūpinis *v* tariamas tik prieš balsius, pvz.: *karóva* 'karvė'; *paxvalíla* 'pagyrė'; *svabóda* 'laisvė'; *malaváta* 'mažoka'; *ranaváta* 'ankstoka'; *vózic* "vežioja"; *vadá* 'vanduo'; *vénik* 'šluota'.

3.1.5. Viena iš būdingųjų šios baltarusių šnektos ypatybių – nevysiškai kietųjų, neveliarizuotų *š, č, ž* vartojimas. Po jų *ɨ* supriešakėja, jis ištariamas panašesnis į *i*, toks tarpinis garsas tarp *ɨ* ir *i*, pvz.: *sušíetka dobra švíja* 'kaimynė gerai siuva'; *adnój čaška pražbíc* "vienai sunku pragyvent"; *ja u vîlñu službila* 'aš Vilniuje tarnavau'; *palazbí s'ína pad straxú* 'padėk šieną po stogu'; *šadái na kańá i skačbí* 'sėsk ant arklio ir jok'. Ypatybė taip pat būdinga daugeliui šiaurės rytų baltarusių šnektų (žr. Чэжман 1970: 92–93).

3.1.6. Tiriamai baltarusių šnektai iš esmės nebūdingas sprogstamasis priebalsis *g*, kuris ištariamas tik kai kuriuose žodžiuose, pvz.: *gának* 'priemenė'; *gus* 'mėlynė'; *gas* 'dujos'; *gríka* 'grikliai'; *gúz'ik* 'saga'. Paprastai čia tariamas pučiamasis (frikatyvinis) *ɣ*, pvz.: *bayáty* 'turtinas'; *daróga* 'kelias'; *jáɣada* 'uoga'; *ɣaz'ína* 'valanda'; *ɣáz'ina* 'gyvatė'; *ɣalavá* 'galva'; *ɣatónvy* 'pasiruošęs'; *ɣot* 'metai'; *ɣadaváu* 'auginau'; *ɣrbír* 'grybas'; *zayaní* 'įvaryk, nuvaryk' (plg.: Коницкая 1994: 76–84; Савич 1990: 41–47).

Išvardytos baltarusių šnektos *poprostu* ypatybės, kaip matyti, nėra toje ar kitoje vietovėje naujai susiformavę fonetikos reiškiniai. Aptartosios ypatybės būdingos visoms arba daugeliui baltarusių šnektų. Kitaip tariant, tiek Varanavo apylinkėms Baltarusijoje, tiek apylinkėms pietrytiniame Lietuvos paribyje – baltarusių šnektai šliejasi prie didžiojo baltarusių šnektų masyvo (plg. žemėlapis: Plygavka 2014: 229 (135 pav.) ir ЛГіГБГ 1969: карта № 13, № 14, № 15). Būtina pabrėžti tiriamų teritorijų vietinės baltarusių šnektos vientisumą, t. y. vyresniosios, vidurinės ir jaunesniosios kartų atstovų kalba tarpusavyje beveik niekuo nesiskiria.

Visos šios baltarusių šnektos ypatybės, išskyrus pučiamojo (frikatyvinio) *ɣ*, *a* supriešakėjimo reiškinius ir *u*, būdingos ir vietinei lenkų šnektai.

3.2. Esminės vietinės lenkų šnektos fonetikos ypatybės

Šiame skyriuje, aprašant bendruosius fonetikos bruožus, norima identifikuoti vietinę lenkų šnektą, t. y. atsakyti į kelis esminius klausimus: ar šios šnektos garsų sandara sieja ją su kuriuo nors lenkų kalbos dialektu (gautas išvadas palyginus su H. Turskos pateiktomis idėjomis dėl Vilniaus lenkų kalbos kilmės

(žr. Turska 1995 [1939]: 89–97)); kurios ypatybės sieja šią šnektą su literatūrine lenkų kalba. Tokiu būdu siekiama parodyti, kurios ypatybės yra nutolusios nuo lenkų kalbos fonetikos „normų“ ir yra artimesnės baltarusiško ir lietuviško dialektų „normoms“.

3.2.1. Tiriamose Varanavo apylinkėse vietiniai vyresniosios ir vidurinės kartos atstovai⁵, kasdieniame gyvenime dažniau bendraujantys *poprostu*, tik tam tikrose situacijose kalbėdami lenkiškai, garsus *e*, *o* ištaria neaiškiai, dažnai girdimas tarpinis arba neutralus garsas *a*, turintis tiek *o*, tiek *e*, o kartais ir *a* atspalvių. Nekirčiuoti balsiai, ypač *e* ir *o*, apskritai ištariami trumpesni, pvz.: *dóbžə ty pov'ez''əl'* ‘gerai tu pasakei’; *pšęčýtaj mn'e s pə'čóntku* ‘perskaityk man iš pradžių’; *sons''atka to napravdə májə* ‘kaimynė tikrai turi’; *z''eci postavíli pómnik* ‘vaikai pastatė paminklą’; *viem, žə nixt tégo nə zróbə* ‘žinau, kad niekas tu nepadarys’; *ílə mam, týlə dósic''* ‘kiek turiu, tiek užtenka’; *cúrka jútro pšy'jéz''ə* ‘dukra ryt atvažiuos’; *šýpko óni pol'ac''éli* ‘greitai jos nuskrido / nubėgo’; *ja nic ot c'ėbie nə vézmə'* ‘aš nieko iš tavęs nepaįmsiu’; *čýjə to z''écko pláčə* ‘kieno vaikas verkia’.

3.2.2. Pastebėta, kad beveik visi kalbantys lenkiškai sangrąžos dalelytę *się* dažniausiai ištaria *s''a* (arba *s''α*), pvz.: *ráno ty rozbú z''il s''a* ‘anksti tu atsibudai’; *a tэрaz roz'éz''əm s''a* ‘o dabar išsiskirkim’; *kėdy rosपोčėla s''a vójna* ‘kai prasidėjo karas’; *čėmu ty tak poxílila s''a* ‘kodėl tu taip pasilenkei’; *my tútai pobudováli s''a* ‘mes čia pasistatėm (įsikūrėm)’; *ona pšy mne ostalá s''a* ‘ji su manim pasiliko’; *ja návet og'fondnėla s''a* ‘aš net apsižvalgiau’.

Nuosekliai ištiriamas galūninis *o*, neliteratūrinės lenkų kalbos *ą* po kietųjų priebalsių, pvz.: *kto pokazýval d'la cėbe drógo* ‘kas (pa)rodė tau kelią’; *z drúgo tэрaz žýje* ‘su kita dabar gyvena’; *co šie s tóbo stálo* ‘kas su tavim atsitiko’; *óni juš ído* ‘jie jau eina’; *s''ano vózo i skladájo* ‘šieną veža ir sukrauna’; *juš ktúry raz pýtam, gž''e óni íádo* ‘jau kelintą kartą klausiu, kur jie važiuoja’.

Vidurinės ir jaunesniosios kartų atstovai nekirčiuotą *o* ištaria gana siaurą ir trumpą *o*. Vyresniosios kartos atstovai *o* taria atviriau, pvz.: *dobžėgo čločėka tšėba pošúkac''* ‘gero žmogaus reikia paieškoti’; *gospódaš pòvėz''al i fšýsko* ‘šeimininkas

⁵ Atliekant tyrimą panaudoti įrašai, kur daugiausia keliomis kalbomis – pramaišiu *poprostu* ir lenkiškai – kalba tie patys žmonės. Patys vyriausieji retkarčiais pereidavo prie lietuvių kalbos, o vidurinės ir jaunesniosios kartos atstovai (buvo kalbinami ir vaikai) – ir prie rusų kalbos. Kadangi kaimo vietovėse rusų kalba vartojama retai, todėl į šį tyrimą ji kaip lygiavertė kasdienio bendravimo kalba neįtraukiama.

⁶ Vietinės lenkų šnektos pavyzdžiai transkribuojami taip pat supaprastinta transkripcija, kurią naudoja ir slavistai, tiriantys Lietuvos lenkų kalbą (žr. Коницкая 2018: 694–720), – užrašoma taip, kaip ištariama. Kirčiuojami dviskiemeniai ir daugiaskiemeniai žodžiai. Dėl priebalsių minkštumo žymėjimo: palataliniai priebalsiai žymini lankeliu virš raidės, o tariami itin minkštai (V. Čekmonas juos vadino *superpalatalizuotais*) – *c''*, *dz''* (pavyzdžiuose žymima *z''*), *s''*, *z''* – ir žymimi dviem apostrofo ženklais dešinėje raidės pusėje, viršuje.

pasakė ir viskas'; *tylko jédna goz'ína pšěšla* 'tik viena valanda praėjo'; *tšěba tátu pomágac* 'reikia tėvui padėti'; *ja sáma s košesníkuf* 'aš pati iš Kalesnikų'; *óicec i brat ta xáta postaóvíli* 'tėvas ir brolis tą namą pastatė'; *pomyslěli že nępozvóli* 'pagalvojo, kad neleis'; *pořřšěčku pracújěmy* 'po truputį dirbame'.

3.2.3. Tiek vyresniosios, tiek vidurinės kartų atstovų kalboje gana retai girdimas *u*, lenkų kalboje atsiradęs vietoj ilgojo *o*, pvz.: *za krútki ten čéren* 'per trumpas tas kotas'; *ktúry tut z vas* 'kuris čia iš jūsų'; *juš pújda do dómu* 'jau eisiu namo'; *čému tak púzno pšyjéxal* 'kodėl taip vėlai atvažiavai'; *na s"údmy ras* 'iš septinto karto'; *jáka skúra tvárda* 'kokia kieta oda'; *név'em co mne múvic* 'nežinau, ką man sakyti'.

Tačiau čia dažniausiai tariama taip: *bok* (lenkų k. *buk*) 'šonas'; *dróška* 'take-lis'; *glóřka* 'galvelė'; *mot* 'medus'; *nos* 'nosis'; *noš* ir *nuš* 'peilis'; *řóra* 'plunksna'; *rok* 'metai'; *rózga* 'rykštė'; *vos* 'vežimas'; *svoj* 'savo'; *toji* 'tavo' dažniau nei *svuji* 'savo'; *tvuji* 'tavo'.

3.2.4. Vyresniosios kartos atstovai *ch* žodžių šaknyje dažniau ištaria minkštą, pvz.: *to xība jútro zrobímy* 'tai turbūt rytoj padarysim'; *vilk nie táki xíttry* 'vilkas ne toks gudrus'; *xlóřec c"íxi spokójny* 'bernas tylus, ramus'; *ja juš naprávde glúxi* 'aš jau tikrai kurčias'; *v dómu ani jédnej múxi* 'namuose nei vienos musės'; *ařos juš súxi* 'miežiai jau sausi'. Vidurinės ir jaunesniosios kartos atstovai žodžių šaknyje taria kietą, ne šaknyje – įvairiai.

3.2.5. Tiriamoje lenkų šnektose nėra nosinių priebalsių: žodžio viduryje vietoj *ę* prieš lūpinius tariamas *em*, o *en* – prieš kitus priebalsius, pvz.: *póđai vóda*, *vyséxla gémba* 'paduok vandens, išdžiūvo burna'; *mam xeňc* 'na táka práca' 'turiu noro tokiam darbui'; *xléb m'ěňki* 'duona minkšta'; *zaplácll p'ěňénzy* 'sumokėjo pinigų'; *mam p'ěnc* 'zlóty' 'turiu penkis zlotus'; *tut génsty las* 'čia tankus miškas'; *ménso podrožálo* 'mėsa pabrango'; *šúkam m'ěňža* 'ieškau vyro (sutuoktinio)'.

Vyresnieji žodžio gale po kietųjų priebalsių vietoj lenkų kalbos garso *ę* taria *a*, pvz.: *ja béndá* 'aš būsiu (kažką darysiu)'; *žis* 'juš pújda' 'šiandien jau eisiu' ir pan.; vienaskaitos galininkas: *spotýkam c"ótka* 'pasitinku tetą'; *pókaš říga* 'parodyk špygą'; *zlóvil múxa* 'sugavau musę'; *bóli nóga* 'skauda koją'.

Vidurinės ir jaunesniosios kartos informantai taria: *nieví'em*, *dz-e ja jútro bėnde* 'nežinau, kur aš rytoj būsiu'; *pújde do lásu* 'eisiu į mišką'; *ciénško nóse* 'sunkiai nešu'; *řsýstko bóre* 'viską imu'; daiktavardžiuose: *bláxa* ir *bláxe* 'skardą'; *nóga* ir *nóge* 'koją' – taigi tiek *e*, tiek *a* pramaišiu pavorioja tas pats žmogus. Žodžių gale, po minkštųjų priebalsių, visi informantai taria *ę > e*: *ímé* 'vardą'; *láme* 'laužo'; *z"ěme* 'žemę'.

3.2.6. Lenkų šnektos *q* žodžių viduryje prieš lūpinius atitinkamai tariamas *om*, prieš kitus – *on*, pvz.: *výpad zomb* 'iškrito dantis'; *z"evónty m'ěšonc* 'devintas mėnuo'; *zóbač jáka gorónca* 'pažiūrėk, kokio karšta'; *monš do m'ě vrúcll s"a* 'vyras pas mane sugrižo'; *jútro zeiz"e sóns"at* 'rytoj užeis kaimynas'.

Žodžių gale vietoj *q* visuomet tariamas *o*, pvz.: *pókaš mñe drógo* ‘parodyk man kelią’; *pódaj lýško* ‘paduok šaukštą’; *bóro co xce* ‘ima, ką nori’; *jádo do Vílña* ‘važiuoja į Vilnių’; *ñeð'em, co oni tam jézo* ‘nežinau, ką jie ten valgo’; *vózo i spšé-dájo* ‘veža ir parduoda’. Prieš *l* – atitinkamai *o* arba *e* vietoj *q* ir *ę*: *vz"ol* ‘paėmė (jis)’; *vz"éla* ‘paėmė (ji)’.

3.2.7. Absoliuti dauguma atstovų kalbėdami lenkiškai minkštuosius *s*, *z* ir *c*, *dz* taria itin minkštai, t. y. minkštieji liežuvio priešakiniai pučiamieji, žymimi *s"*, *z"*; *c"*, *dz"*, tariami stipriai palatalizuoti, pvz.: *pšišed na padvórek los"* ‘į kiemą atėjo briedis’; *próše s"ádac"* ‘prašom sėstis’; *znalázla s"édam čy ós"em jáikuf* ‘radau septynis ar aštuonis kiaušinius’; *tut jez"óro ne daléko* ‘čia ežeras netoli (yra)’; *tátuš vóz"il mléko* ‘tėvas vežiojo pieną’; *vélkie tvóje z"éci* ‘dideli tavo vaikai’; *poz"elíli z"ém'e* ‘išdalijo žemę’ ir pan. Iš klausos šie *s"*, *z"* ir *c"*, *dz"*, lyginant su lenkų literatūrinės kalbos saikingai pučiamaisiais, ankštaisiais *ś*, *ź*; *ć*, *dź*, tariami stipriai palatalizuoti (stipriau šnypščiant).

3.2.8. Po *š*, *ž*, *č* vyresniosios kartos atstovai paprastai taria garsą, tarpinį tarp *i* ir *ɨ*, pvz.: *tšéba fšýstko pšéžbic"* ‘reikia viską išgyventi’; *položbíl s"a spac"* ‘atsiguliau miegot’; *čy zobačbila, jak tam* ‘ar pažiūrėjai, kaip ten’; *čútac"* *po pólsku n'e úm'em* ‘skaityti lenkiškai nemoku’. Iš klausos priebalsiai dažniausia ištariami kieti.

3.2.9. Minkštieji lūpiniai priebalsiai prieš priešakinės eilės balsius suliejami, paprastai tariama: *kupíla bála čápka* ‘pirkau baltą kepurę’; *c"emna góázda* ‘tamsi žvaigždė (perkeltinė reikšmė)’; *z"ímna vósna* ‘šaltas pavasaris’; *váneek z kóátuf* ‘gėlių vainikas’; *řónty menž* ‘penktas vyras’; *zbíeram řóra* ‘renku plunksnas’; *óbat pšýgotovála* ‘pagaminau pietus’.

3.2.10. Lenkų šnekteje kietasis ir minkštasis *l* atitinka kietąjį ir minkštąjį *l* tiek baltarusių, tiek rusų kalbose. Tai ne Vidurio Europos *l*, būdingas literatūrinei lenkų kalbai.

3.2.11. Po dusliųjų priebalsių *v* tarimas skiriasi nuo *f*, pvz.: *znalázla svoi (svui) šerp* ‘radau savo pjautuvą’; *gž"e tvoi (tvoi) pracúje?* ‘kur tavo (taviškis, vyras) dirba?’; *z"efčýna jak kóátek* ‘mergina kaip gėlė’. Vyresnieji ypač žodžio gale taria kiek kitoki, abipusį, lūpinį priebalsį, čia žymimą *φ*, pvz.: *φšýstki* ‘visas, visiškas’; *ego glóφka malútká* ‘jo galvelė mažytė’; *s"ádai na láφka* ‘sėskis ant suoliuko’; *prénz'ej φstávai* ‘greičiau kelkis’; *ládna tvója z"eφčýna* ‘graži tavo mergina’; *z'éjz"em s"a φs"e i špíevámy* ‘visi susirenkam ir dainuojam’; *tut zmuφ jákis"c"* ‘čia sąmokslas kažkoks’; *zostaφ jému budýnki* ‘palik jam pastatus’.

3.2.12. Lenkų šnekteje prieš dantinius ir lūpinius priebalsius tariami minkštieji liežuvio priešakiniai pučiamieji: *jútro sróda* ‘rytoj trečiadienis’; *šrédñi syn* ‘vidurinis sūnus’; *púžno pšýšet* ‘vėlai atėjai’; *teraznéjšy čas* ‘dabartinis laikas’; *ona týlko zašmējála s"a* ‘ji tik nusijuokė’.

Pateiktasis trumpas Varanavo, Armōniškių, Pereigonių, Ramaškonių ir Rōdūnios, Asavos apylinkių vietinės lenkų šnektos pagrindinių fonetikos ypatybių (artikuliacijos) apibūdinimas leidžia daryti keletą preliminarių apibendrinimų. Akivaizdu, kad nagrinėjama vietinė lenkų šnektą nevienalytė – skiriasi vyresniosios ir vidurinės bei jaunesniosios kartų atstovų kalba. Pastarieji pagal keletą svarbiausių požymių „priartina“ savo lenkų kalbą prie literatūrinės (plg.: Karaś 2007: 207–224; Rutkovska 2014: 223–226). Pastebima, kad vidurinės kartos žmonių, ypač gyvenančių miesteliuose, kalbai įtakos turi literatūrinė lenkų kalba. Jaunesniųjų vaikų, kurie jos mokosi įvairiose mokyklose, lenkų kalba – dar artimesnė literatūrinei. Taigi, visi aptartieji duomenys rodo, kad vietinė lenkų šnektą – nevienalytė ir ne dėl jos vidinės savarankiškos raidos, o dėl nuolatos augančios literatūrinės lenkų kalbos įtakos vietinių žmonių kalbai: dėl galimybės išvažiuoti mokytis ir dirbti į Lenkiją, televizijos, radijo, religinių apeigų lenkų kalba parapijų bažnyčiose.

Atkreiptinas dėmesys į kelis esminius vietinės lenkų šnektos fonetikos prieštaravimus. Tiriamoje lenkų šnektose stengiamasi kirčiuoti pagal lenkų kalbos kirčiavimo modelį – nuolat priešpaskutinį skiemenį. Girdimas stiprus dinaminis kirtis, o greta esantys balsiai – redukuojami. Kaip žinome, lenkų kalboje dėl pastovaus kirčio greta esančių balsių kokybė paprastai nepakinta (plg. Dejna 1973: 143–144). Tačiau tiriamoje lenkų šnektose pastebimas „kitoks“ nekirčiuotų balsių tarimas – jie redukuojami, aiškiai pastebimas balsio *a* priešakėjimas. Priešasčių reikėtų ieškoti kitose tiriamose apylinkėse vartojamose kalbose.

Tačiau nė viena izoglosė neįjungia šios lenkų šnektos su kuriuo nors lenkų dialektų masyvu Lenkijos teritorijoje (plg. naujus žemėlapius ir jų aprašus, pateiktus interneto svetainėje <http://www.dialektologia.uw.edu.pl/> (red. Halina Karaś)). Būdingosios vietinės lenkų šnektos ypatybės savarankiškai išsivystyti negalėjo, nes tai prieštarautų pagrindinėms daugelio lenkų šnektų raidos tendencijoms ir žinomiems tipologijos dėsniams.

3.3. Lenkų ir baltarusių šnektų balsių ir priebalsių fonologinės struktūros

Palyginkime abiejų aprašomųjų šnektų – vietinės lenkų ir vietinės baltarusių – balsinių ir priebalsinių fonemų struktūras (plg. Чекман 1973: 39–41). Tiek lenkų, tiek baltarusių šnektose funkcionuoja penkianarė balsių sistema. Fonetinė šių fonemų realizacija abiem atvejais – vienoda:

i	u
e	o
a	

Vyresniosios kartos atstovai, kalbantys lenkiškai, nekirčiuotuose skiemenyse blogai skiria *e* ir *o*. Tačiau kitų kartų kalboje jie nepainiojami. Baltarusių šnekte nekirčiuotoje pozicijoje *e* ir *o* (iš dalies ir *a*) neskyrimas traktuojamas kaip norma. Taip pat būdingas *a* supriešakėjimas (vadinamasis *akavimas*).

1 LENTELĖ. Lenkų šnektos priebalsinių fonemų sistema

$p - \hat{p}$	$t - \hat{t}$	š	k
$v - \hat{v}$	$z - \hat{z}$	č	x
	$s - \hat{s}$		
$m - \hat{m}$	$l - \hat{l}$		
	$n - \hat{n}$		
	r		

2 LENTELĖ. Baltarusių šnektos priebalsinių fonemų struktūra

$p - \hat{p}$	$t - \hat{t}$	š	$k - \hat{k}$
$b - \hat{b}$	$d - \hat{d}$	ž	$g - \hat{g}$
$v - \hat{v}$	$z - \hat{z}$	č	$x(\hat{x})$
$f - \hat{f}$	$s - \hat{s}$		
	$l - \hat{l}$		
$m - \hat{m}$	$n - \hat{n}$		
	r		

Pateiktos dvi priebalsių sistemos tarpusavyje skiriasi tik periferiniais sluoksniais: lenkų šnekte turimos fonemos $f - \hat{f}$ dėl kietumo / minkštumo priešpriešinamos $k - \hat{k}$, $g - \hat{g}$; dėl duslumo / skardumo – $k - g$, o baltarusių – $x - \gamma$. Palyginus lenkų ir baltarusių šnektų priebalsių fonetines ypatybes, galima teigti, kad jos yra tolygios, t. y. lenkų $[\hat{p}]$, $[\hat{b}]$, $[\hat{v}]$, $[\hat{m}]$ = baltarusių $[\hat{p}]$, $[\hat{b}]$, $[\hat{v}]$, $[\hat{m}]$; lenkų s'' , z'' , c'' , dz'' , kurios tolygios fonemoms $[\hat{s}]$, $[\hat{z}]$, $[\hat{t}]$, $[\hat{d}]$ = baltarusių $[s'']$, $[z'']$, $[c'']$, $[dz'']$, atliepiančios fonemas $[\hat{s}]$, $[\hat{z}]$, $[\hat{f}]$, $[\hat{d}]$, ir t. t. Todėl galima teigti, kad abi – lenkų ir baltarusių – šnektos turi iš esmės bendrą fonetiką.

3.4. Kalbų kaitos mechanizmo rekonstrukcija: fonetikos lygmuo

Šiame skyriuje formuluojamos laipsniško perėjimo nuo vienos kalbos prie kitos taisyklės, t. y., remiantis fonetikos tyrimų duomenimis, bandoma rekonstruoti galimų pradinių garsų pokyčių seką – algoritmą.

3.4.1. Informantai, pereidami nuo baltarusių šnekotos prie lenkų, stengiasi laikytis pastovaus kirčiavimo taisyklės – kirtį fiksuoja pirmame nuo galo skyemenyje. Tačiau šių kalbėtojų vietinėje lenkų kalboje kirčio vieta daugeliu atvejų atitinka pirmą kirčio vietą, ypač daugiaskiemeniuose žodžiuose, – ji dažnai lieka nepastovi, „baltarusiška“, pvz.: *raztlumáčyla jému* ‘išaiškinau jam’; *zбірámý jágody* ‘renkam uogas’; *postávili piec* ‘pastatėm krosnį’. Šis faktas aiškiausiai įrodo tai, kad būtent vietiniai baltarusiakalbiai gyventojai perėmė lenkų kalbą kaip svetimą, negimtąją, kadangi pereinant nuo nepastovaus kirčiavimo prie pastovaus nesuklysti praktiškai neįmanoma.

3.4.2. Garsų kaitos taisyklės, kai lenkų šnekoje γ keičiama į g , o baltarusių vietoj tariamo g – į γ , laikomasi nuosekliai, išimčių pasitaiko nedaug.

3.4.3. Kalbėdami lenkiškai, informantai akivaizdžiai bando atsisakyti baltos *a* priešakėjimo taisyklės, tačiau garsai *e* ir *o* vis dėlto neskiriami, dažnai tariamas tarpinis *ə*. Akivaizdu, kad taip atsitinka dėl menkesnių lenkų kalbos tarties gebėjimų. O pereinant prie baltarusių šnekotos, kur balsio *a* priešakėjimo taisyklė taikoma kaip norma, pasitaiko hipernormalizmą, pvz.: *doléko* ‘toli’; *pojáz"em* ‘važiuosim’; *zaxvaróval* ‘susirgau’.

3.4.4. Lenkų šnekoje, būtojo laiko veiksmožodžių formose, μ keičiama į l , o μ prieš priebalsius ir žodžio gale – į f . Šią taisyklę kalbėtojai nuosekliai taiko beveik be išimčių. Informantams nesukelia sunkumų perėjimas prie baltarusių kalbos – l būtojo laiko veiksmožodžių formose keičia į μ , o f prieš priebalsius ir žodžių gale – į μ . Pastebėta, kad vyresniosios kartos atstovams keisti μ į f sudėtinga, todėl tai vyksta dviem etapais: $\mu - \varphi - f$. Šį reiškinį galima aiškinti tuo, kad, greičiausiai, vyriausiųjų informantų gimtojoje šnekoje nebuvo garso f .

3.4.5. Lenkų šnekoje kai kuriuose žodžiuose o keičiama į i , o baltarusių kai kuriuose žodžiuose i – į o . Formuluojant taisyklę, turimi omeny šie atvejai: baltr. *box* – lenkų *buk* ‘Dievas’; baltr. *dvor* – lenkų *dvor* (*podvúrek*) ‘kiemas, dvaras’ ir pan. Šio perėjimo laikomasi nenuosekliai, pastebima svyravimų, ypač pereinant nuo baltarusių prie lenkų kalbos. Kai kurie žodžiai išlyginami (suderinami) analogijos principu, pvz., *glúfka* > *glófka*, kadangi turima *glóva* ‘galva’. Kita vertus, u įsitvirtina ten, kur jis yra morfologiškai motyvuotas, pvz., daugiskaitos kilmininkas *baránuf* ‘avinų’. Ir šiuo atveju matyti, kad čia atsispindi lenkų šnekotos atstovams neįprastas tarties rezultatas (jiems nebūdingas).

3.4.6. Pereinant nuo baltarusių prie lenkų kalbos *xi* keičiama į *xvi*, o kalbant baltarusiškai *xvi* – į *xi*. Svyravimų ir „klaidų“ ir šiuo atveju pastebėta pereinant nuo baltarusių prie lenkų kalbos, plg. vyresniųjų informantų žodžių *xíba* ‘tur-būt’; *xíttry* ‘gudrus’; *múxi* ‘musės’ tarimą lenkiškai. Toks tarimas rodo, kad vyresnieji susiduria su naujų ir jiems neįprastų garsų tarimu. Kadangi vietinėje lenkų šnekte nėra *x* – *x̂* priešpriešos ir *xi* tariama vietoj *xvi*, nekyla jokių neaiškumų ar abejonių dėl žodžių reikšmės.

3.4.7. Kai kuriuose lenkiškuose žodžiuose *r* keičiama į *š*, *ž*. O perėjus prie baltarusių, kai kuriuose žodžiuose *š*, *ž* – į *r*. Šioje situacijoje turimi omeny baltarusių *tréba* ‘reikia’; *trvi* ‘trys’ ir lenkų *tšéba*, *tšvi* atvejai. Taisyklės laikomasi gana nuosekliai. O baltarusių šnekte kartais girdimas žodis *tšéba* ‘reikia’, greičiausiai, tėra leksikos interferencijos padarinys.

3.5. Lietuvių šnektos raidos rezultatai vietinėse slavų šnektose

Tiriamose Varanavo apylinkėse lietuvių šnektos atstovų grupelė yra mažiausia – XXI a. įrašyti vos keli vyresniosios kartos žmonės, gerai kalbantys pietų aukštaičių patarbei priklausančia šnekte. Šiame tyrime nesiekama apibūdinti visų šių dzūkų šnektos ypatybių, nes jos jau yra išsamiai aprašytos (žr.: Tuomienė 2008: 45–47; 2010: 22–24). Čia, kaip minėta, norima parodyti akivaizdžią lietuvių kalbos įtaką kitoms krašte vartojamoms – baltarusių ir lenkų – šnektoms.

3.5.1. Būdingoji Varanavo apylinkių lietuvių šnektos, kaip ir visos pietų aukštaičių patarmės, konsonantizmo ypatybė – dzūkavimas. Skiriamos dvi jo ypatybės (plačiau žr.: Zinkevičius 1966: 139, 145–146; LKA II 93–97; LKTCh 2004: 79–80 ir kt.). Kaip žinoma, visi dzūkai pagal antrąją ypatybę priebalsius *t*, *d* prieš *i*, *y*, *i*, *ie* taria *c*, *dz*, *č* (< *ti) – *č*, o junginius *tv*, *dv* – *cv*, *dzv*, pvz.: *áužimas* ‘audimas’; *butėlá.ici*. ‘butelaitį’; *búč* ‘būti’; *žėdī-ni* ‘devyni’; *žvi* ‘dvi’; *gaižīs*, *gai.žo* ‘gaidys, gaidžio’; *kāčinas* ‘katinas’; *kviečėi* ‘kviečiai’; *mačāū*. (ir *maťāū*.) ‘mačiau’; *šá.užič* ‘šaudyti’ (plačiau žr.: Tuomienė 2008: 46; 2010: 22–23).

Visi tiriamų apylinkių vietiniai lietuviai, be abejonės, visuomet gerai susikalbėjo (arba puikiai suprato) *poprostu* ir vietine lenkų šnekte. Taigi jų vartojamose slavų šnektose nesunkiai girdimi tie patys itin minkšti *š*, *ž*, *č*, *ž*, kurie išsaugomi beveik visais atvejais, t. y. kai tie patys informantai kalba tiek lenkiškai, tiek baltarusiškai, tiek lietuviškai, pvz.:

3 LENTELĖ. Minkštųjų priebalsių *s*, *z*, *c*, *dz* tarimas lenkų, baltarusių ir lietuvių šnektose

Skaičiai lenkiškai	Skaičiai baltarusiškai <i>poprostu</i>	Skaičiai lietuviškai
<i>péñc</i> ‘penki’	<i>pác</i> ‘penki’	<i>peñkci</i> ‘penkti (metai)’
<i>šéšc</i> ‘šeši’	<i>šéšc</i> ‘šeši’	<i>šašci</i> ‘šešti’
<i>šédem</i> ‘septyni’	<i>šém</i> ‘septyni’	<i>šepci-ni</i> ‘septyni’
<i>ósem</i> ‘aštuoni’	<i>uóšim</i> ‘aštuoni’	<i>aštunci</i> ‘aštunti’
<i>žéveñc</i> ‘devyni’	<i>žévač</i> ‘devyni’	<i>ževí-ni</i> ‘devyni’
<i>žéseñc</i> ‘dešimt’	<i>žéšač</i> ‘dešimt’	<i>žė-šimc</i> ‘dešimt’
<i>dvunásce</i> ‘dvylika’	<i>dvaná(c)ač</i> ‘dvylika’	<i>žvī-lika</i> ‘dvylika’
<i>šedymnásce</i> ‘septyniolika’	<i>šedymnác(c)ač</i>	<i>šepci-nolika</i> ‘septyniolika’
<i>dvuzésece</i> ‘dvidešimt’	‘septyniolika’	<i>živžėšimc</i> ‘dvidešimt’
<i>peñžéšont</i> ‘penkiasdešimt’	<i>dváccač</i> ‘dvidešimt’	<i>peñkæzžė-šimc</i>
	<i>pižišát</i> ‘penkiasdešimt’	‘penkiasdešimt’

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad lenkų ir baltarusių šnektos, kaip jau minėta anksčiau, būtent *s''*, *z''*, *c''*, *dz''* ir *š*, *ž*, *č*, *ž* tarimu ir skiriasi. Ši ypatybė gana stabili. Kadangi lenkų kalba yra adstratinė⁷ ir lietuvių kalbos atžvilgiu, todėl, apskritai tiriant viso Vilniaus krašto lenkų šnektas, taip pat reikėtų atkreipti dėmesį į minkštųjų priebalsių *s*, *z* ir *c*, *dz* ypatybes. Visiškai tikėtina, kad lenkų šnektose, tiesiogiai „iškilusiose“ lietuvių kalbos substrato pagrindu, aptiksime minkštuosius *š*, *ž*, *č*, *ž*. O lenkų kalba, įsitvirtinusi baltarusių kalbos substrato pagrindu, išlaikys itin palatalizuotus *s''*, *z''*, *c''*, *dz''*.

3.5.2. Kita į akis krentanti lietuvių šnektos ypatybė – fonemos [x] nebuvimas. Baltarusių kalboje užfiksuoti atvejai, kuomet *x* buvo painiojama su *k*, pvz.: *máčaka* (turėtų būti *máčaxa*) *kaléra* (*xaléra*) ‘cholera (liga)”; *kíba* (*xiba*) ‘turbūt, negi’; *kítvri* (*xítvri*) ‘gudrus’; *kmárvri* (*xmárvri*) ‘debesys’; *krén* (*xrén*) ‘krienai’; *kvaróba* (*xvaróba*) ‘liga’; *kvója* (*xvója*) ‘pušis’; *pakmúrna* (*paxmúrna*) ‘apsiniaukę’; *pančóki* (*pančóxi*) ‘kojinės’; *žaník* (*žaníx*) ‘žentas’. Tikėtina, kad intensyvus *x* ir *k* painiojimas lenkų šnektose – vienas iš lietuvių substrato požymių.

⁷ Adstratas – (lot. *ad* – pas, prie + *statum* – patiesalas; čia – pagrindas, vok. *Adstrat*, angl., pranc. *adstrat*, isp. *adstrato*) lingv.: 1. ateivių ar kaimynų kalba, paveikusi čiabuvių kalbą ar jos tarmes, pvz., baltarusių kalbos įtaka Rytų Lietuvos šnektoms, vokiečių – latvių kalbai; 2. ilgą laiką vartojamos kelios kalbos toje pačioje teritorijoje (dvikalbystės reiškinys).

4. IŠVADOS

1. Tiriamose Varanāvo rajono teritorijose Baltarusijoje dominuoja ir tarpusavyje aktyviai konkuruoja dvi slavų kalbų atmainos – baltarusių ir lenkų. Pasyviai vartojamos lietuvių kalbos įtaka nesunkiai atpažįstama šiųdviejų slavų kalbų artikuliacijos bazėje. Pritaikius V. Čekmono metodiką, atskleidžiama, kad apylinkėse funkcionuojančių kalbų atmainų fonetikos reiškinių supanašėjimo priežastys daugiausia yra sociolingvistinės.

2. Fonetikos duomenys rodo, kad vietinė lenkų šnektą – nevienalytė. Ne dėl jos vidinės savarankiškos raidos, o dėl nuolatos augančios literatūrinės (bendrinės) lenkų kalbos įtakos vietinių žmonių kalbai. Akivaizdžiai skiriasi vyresniosios ir vidurinės bei jaunesniosios kartų atstovų kalba. Pastarieji pagal keletą svarbiausių požymių „priartina“ savo lenkų kalbą prie literatūrinės. Redukuojami nekirčiuoti balsiai, esantys greta kirčiuotų, nors lenkų kalboje dėl pastovaus kirčio greta esančių balsių kokybė paprastai nepakinta.

3. Baltarusių šnektos *poprostu* ypatybės nėra toje ar kitoje vietovėje naujai susiformavę fonetikos reiškiniai. Pagal būdingąsias fonetikos ypatybes Varanāvo apylinkių baltarusių šnektą šliejasi prie didžiojo baltarusių dialektų masyvo. Šnektą iš esmės vientisa: vyresniosios, vidurinės ir jaunesniosios kartų atstovų kalba tarpusavyje beveik niekuo nesiskiria.

4. Baltarusių šnektos fonetikos ypatybės, išskyrus pučiamojo (frikatyvinio) γ , a supriešakėjimo reiškinius ir u , turimos ir vietinėje lenkų šnektoje. Tačiau nė viena izoglosė nejungia šios lenkų šnektos su kuriuo nors lenkų dialektų masyvu Lenkijos teritorijoje. Būdingosios vietinės lenkų šnektos ypatybės savarankiškai išsivystyti negalėjo, nes tai prieštarautų pagrindinėms daugelio lenkų šnektų raidos tendencijoms ir žinomiems tipologijos dėsniams.

5. Baltarusių ir lenkų šnektų priebalsių sistemos tarpusavyje skiriasi tik periferiniais sluoksniais: lenkų šnektoje turimos fonemos $f - \hat{f}$ dėl kietumo / minkštumo priešpriešinamos $k - \hat{k}$, $g - \hat{g}$; dėl duslumo / skardumo – $k - g$, o baltarusių – $x - \gamma$. Dėl pagrindinės fonemų sudėties ir fonetinės garsų charakteristikos, atliepančios šias fonemas, ir, palyginus lenkų ir baltarusių priebalsių fonetines ypatybes, galima teigti, kad jos yra tolygios – lenkų ir baltarusių šnektos turi iš esmės bendrą fonetiką.

6. Perėjimo nuo vienos kalbos prie kitos rekonstrukcija parodė:

- a) pereidami nuo baltarusių šnektos prie lenkų, informantai ne visuomet laikosi pastovaus kirčiavimo taisyklės: jų vietinėje lenkų kalboje kirčio vieta daugeliu atvejų lieka nepastovi, „baltarusiška“. Šis faktas rodo, kad būtent vietiniai baltarusiakalbiai gyventojai perėmė lenkų kalbą kaip svetimą, negimtąją;

- b) kalbėdami lenkiškai, dėl menkesnių lenkų kalbos tarties gebėjimų informantai atsisako balsio *a* priešakėjimo taisyklės: garsai *e* ir *o* vis dėlto neskiriami, dažnai tariamas tarpinis *ə*. Pereinant prie baltarusių šnektos, kur ši taisyklė taikoma kaip norma, pasitaiko hipernormalizmų;
- c) kalbėtojai lenkų šnekteje, būtojo laiko veiksmažodžių formose, *u* nuosekliai keičia į *l*, o *u* prieš priebalsius ir žodžio gale – į *f*. Informantams nesukelia sunkumų perėjimas prie baltarusių kalbos – *l* būtojo laiko veiksmažodžių formose keičiamas į *u*, o *f* prieš priebalsius ir žodžių gale – į *u*. Vyresniosios kartos atstovams keisti *u* į *f* yra sudėtinga, todėl tai vyksta dviem etapais: *u* – *φ* – *f*. Taip vyksta todėl, kad vyriausiųjų informantų gimtojoje šnekteje nebuvo garso *f*;
- d) lenkų šnektos kai kuriuose žodžiuose *o* keičiama į *i*, o baltarusių kai kuriuose žodžiuose *i* – į *o*. Ši kaita vyksta nenuosekliai, ypač pereinant nuo baltarusių prie lenkų kalbos. Kai kurie žodžiai išlyginami analogijos principu. Garsas *u* įsitvirtina ten, kur jis yra morfologiškai motyvuotas. Ir šiuo atveju matyti lenkų šnektos atstovams neįprastas tarties rezultatas;
- e) pereinant nuo baltarusių prie lenkų kalbos *xi* keičiama į *xvi*, o prie baltarusių *xvi* – į *xi*. Svyravimų ir „klaidų“ ir šiuo atveju pastebėta pereinant nuo baltarusių prie lenkų kalbos. Tai rodo, kad vyresnieji susiduria su naujų ir jiems neįprastų garsų tarimu.

7. Tiriamų apylinkių vietiniai lietuviai gerai mokėjo *poprostu* ir vietinę lenkų šnektą. Jų vartojamose slavų šnektose girdimi tie patys itin minkšti *ś, ź, ċ, ż*, kurie „išsaugomi“ beveik visais atvejais, t. y. kai tie patys informantai kalba tiek lenkiškai, tiek baltarusiškai, tiek lietuviškai.

8. Būdingoji lietuvių šnektos ypatybė – fonemos [x] nebuvimas. Baltarusių ir lenkų šnektose užfiksuoti atvejai, kuomet *x* painiojama su *k*. Tikėtina, kad intensyvus *x* ir *k* painiojimas lenkų šnekte – vienas iš lietuvių substrato požymių.

LITERATŪRA

Aliūkaitė Daiva, Mikulėnienė Danguolė 2014: Geolingvistika: ideologija, teorija ir metodika. Pagrindinės sąvokos. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas*, 29–41.

Aliūkaitė Daiva, Mikulėnienė Danguolė 2014: Geolektų ir regioninių dialektų formavimosi ypatumai Lietuvoje (XIV žemėlapis ir komentarai). – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas*, 257–622.

Czekman Walery 1973: Akanie. Istota zjawiska i jego pochodzenie. – *Slavia Orientalis* XXIV(3), 283–305.

- Čekmonas Valerijus 1981: Apie fonetinių pakitimų dinaminį modelių struktūrą. – *Kalbotyra* XXXII(2), 54–62 [пер. на лит. язык работы № 52].
- Čekmonas Valerijus [Чекмонас В.] 1988: Функционирование языков и билингвизм (На материале ромашканских говоров). – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 27, 37–54.
- Čekmonas Valerijus, Grumadienė Laima 1993: Kalbų paplitimas Rytų Lietuvoje. – *Lietuvos rytai*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 132–137.
- Čekmonas Valerijus, Grumadienė Laima 1997: *Lietuvių kalbos tarmių ir jų sąveikos tyrimo programa: Sociolingvistika*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Čekmonas Valerijus, Gudaitė Jūratė, Šmitienė Giedrė 1998: Vilniaus krašto dainos baltarusių ir lenkų kalbomis. – *Tautosakos darbai* VIII (XV), 200–213.
- Dejna Karol 1973: *Dialekty polskie*, red. Anna Kosmulska. Wrocław: Drukarnia Naukowa.
- Gaučas Petras 2004: *Etnolingvistinė Rytų Lietuvos gyventojų raida: XVII a. antroji pusė – 1939 m.* Vilnius: UAB „Infrastras“.
- Grumadienė Laima 1996: Sociolingvistinis dabartinės šnekamosios lietuvių kalbos tyrimo aspektas. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 36, 190–197.
- Grumadienė Laima 2001: Ar kalbos likimą lemia kalbų sąveika? – *Paribio kalbų ir tarmių problemos* (ats. red. J. Švambarytė). *Tarptautinės mokslinės konferencijos, skirtos Europos kalbų metams, pranešimai*. Šiauliai, Šiaulių universitetas, Dialektologijos centras, 38–44.
- Grumadienė Laima, Tuomienė Nijolė 2004: Lietuviešu valoda kā reģionālā valoda Baltkrievijā. – *Language Policy and Sociolinguistics*. „Regional Languages in the New Europe“, red. T. Wicherkiewicz. Proceedings of the International Scientific Conference, 1. Rēzekne / Latvia, 20–23 May 2004, t. 1, 124–133.
- Grumadienė Laima 2005: Kodų kaita lietuvių tarmėse. – *Valoda-2006. Valoda dažadu kultūru kontekstā. Zinātnisko rakstu krājums XVI*. Daugavpils: Saule, 42–48.
- LKA I – *Lietuvių kalbos atlasas 1. Leksika*, ats. red. Kazys Morkūnas. Vilnius: Moks- las, 1977.
- LKA II – *Lietuvių kalbos atlasas 2. Fonetika*, ats. red. Kazys Morkūnas. Vilnius: Moks- las, 1982.
- LKTCh – Bacevičiūtė Rima, Ivanauskienė Audra, Leskauskaitė Asta, Trumpa Edmun- das. *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*, ats. red. Laima Grumadienė. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2004.

Karaś Halina 2007: Sytuacja języka polskiego na Litwie dziś. – *Językpolski jako narzędzie komunikacji we współczesnym świecie*, red. Jan Mazur, Małgorzata Rzeszutko-Iwan. Lublin: Wydawn. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 207–224.

Plygavka Lilija 2014: Baltarusių kalbos dialektai. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas*, 228–237.

Rutkovska Kristina 2014: Lenkų kalbos paplitimas ir vartojimo ypatumai. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas*, 216–227.

Tuomienė Nijolė 2006: Ramaškoniškių šnekos kodų kaita. – *Kalbos kultūra* 79, 161–172.

Tuomienė Nijolė 2008: *Ramaškonių šnektos tekstai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Tuomienė Nijolė 2010: *Ramaškonių šnektos daiktavardis: sociolingvistinis tyrimas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Urbanavičienė Jolita. 2011: Adutiškio – Kamojų arealas – kalbinė tapatybė lietuvių ir baltarusių paribyje. – *Kalbotyra* 63(3), 95–114.

Urnėžiūtė Rita 1998: Kodų kaita joniškiečių šnekamojoje kalboje. – *Kalbotyra* 47(1), 131–140.

www.dialektologia.uw.edu.pl/ (red. Halina Karaś)

Zinkevičius Zigmantas 1966: *Lietuvių dialektologija*. Vilnius: Mintis.

Грумадене Лайма 1990: Методические замечания об исследовании балто-славянского пограничья. – *Беларуска-руска-польскае супастаўляльнае мовазнаўства* (ред. Л. М. Вардамацкый). *Матэрыялы Першай усесаюзнай навуковай канферэнцыі (17–19 ліпеня 1990 г.)*. Віцебск, 126–130.

ЛГіГБГ – *Лінгвістычная геаграфія і групка беларускіх гаворак*, ред. Р. Аванесаў, Ю. Мацкевіч. Мінск: Навука і тэхніка, 1969.

Коницкая Елена 1994: Некоторые особенности интерференции в условиях белорусско–польского двуязычия: говор Мядининкской апилинкию. – *Kalbotyra* 44(2): *Lituanos–Slavica. Язык и Культура. Контакты*, 76–84.

Коницкая Елена 2018: От Медининкай до Вандзяголы: экспедиции в польскоязычные ареалы Литвы в 1990–1997 гг. – *Valerijus Čekmonas: kalbų kontaktai ir sociolingvistika*, sud. Laima Kalėdienė.

Савич Микола 1990: О языковой ситуации в одном из ареалов юго-восточной части Вильнюсского района. – *Kalbotyra* 41(2), 41–47.

- Савіч Мікола 1992: Так мы жылі (Medininkų apylinkės baltarusių tarmių tekstai). – *Kalbotyra* 43(2), 45–67.
- Судник Тамара (ред.) 1980: *Балто-славянские этноязыковые контакты*. Москва, 1980, 206–226.
- Чэкман Валерый 1970: *Гісторыя проціпастаўленняў па цвёрдасці-мяккасці ў беларускай мове*. Мінск.
- Чекман Валерий 1973: Фонетические особенности говоров села Колесники Эйшишского района Литовской ССР. – *Польские говоры в СССР*, ч. I: *Исследования и материалы 1967–1969 гг.* Минск, 29–43.
- Чекман Валерий 1973: Деревня Озерки – язык и люди. К проблеме литовско-белорусско-польской языковой интерференции. – *Польские говоры в СССР*, ч. II: *Исследования и материалы 1969–1971 гг.* Минск, 40–72.
- Чекман Валерий 1980: К проблеме литовско-белорусской фонетической интерференции в Пелясе. – *Балто-славянские этноязыковые контакты*, ред. Т. М. Судник. Москва, 206–226.
- Чекман Валерий 1982: *Типологические основания реконструкции*: Автореферат диссертации доктора филологических наук. Москва.
- Чекмонас Валериус 1989: Аканье (яканье) и редукция безударных гласных неверхнего подъема. – *Kalbotyra* 40(2), 84–92.

Phonetic Levelling in the Context of Code-switching

SUMMARY

The article addresses the phonetic phenomena of the language varieties functioning in borderland areas and their interaction. Two varieties of Slavic languages – Belarusian and Polish – dominate and actively compete between themselves in the areas of the Voranava district in Belarus. The influence of the passively used Lithuanian language can be easily recognised in the articulation base of the two Slavic languages. The study investigates the situations of natural communication in the context of code-switching: when speakers are fluent and speak several languages at the same time and actively switch between the languages in conversations. By applying the methodology proposed by Valerijus Čekmonas, it is revealed that the reasons of convergence of the phonetic phenomena of the language varieties functioning in the area are mainly sociolinguistic.

The peculiarities of the local Belarusian dialect *poprostu* are not the phonetic phenomena newly formed in one or another location. By the characteristic phonetic features, the Belarusian local dialect of the Voranava district is close to the great majority of Belarusian dialects. This dialect is essentially undivided: the language of the older, middle and younger generation is basically the same.

The phonetic features of the local Belarusian dialect, with the exception of fricative γ , a fronting phenomena and u , also exist in the local Polish dialect. The consonant systems of these dialects differ in peripheral layers only: in the local Polish dialect, the phonemes $f - \hat{f}$ contrast with $k - \hat{k}$, $g - \hat{g}$ due to hardness-softness; due to the voiced-voiceless opposition, they contrast with $k - g$ and $x - \gamma$ in the local Belarusian dialect. The principal composition of phonemes and the phonemic characteristics of sounds corresponding to these phonemes as well as the comparison of Polish and Belarusian phonetic peculiarities lead to the conclusion that they are equivalent: the phonetics of local Polish and Belarusian dialects is essentially the same.

The reconstruction of the switching from one language to another showed that local Belarusian-speaking residents picked up the Polish language as foreign rather than native.

The study revealed that the phonetics of the local Polish dialect varies not due to its internal independent development but due to the influence of the Polish literary language. The difference between the language of the older, middle and younger generation is evident. By several major features the latter ones bring their Polish language closer to the literary language. Unstressed vowels which go next to stressed ones are reduced, though due to the stable stress in the Polish language, the quality of adjacent vowels usually does not change. However, not a single isogloss links this local Polish dialect with any range of Polish dialects on the territory of Poland. The characteristic features of the local Polish dialect could not develop on their own, because that would be contrary to the principal development tendencies of most of the Polish dialects and the known laws of typology.

The local Lithuanians from the areas in question were fluent in *poprostu* and the local Polish dialect. The same soft $\hat{s}$, $\hat{z}$, $\hat{c}$, $\hat{\zeta}$, which are “preserved” in nearly all cases, can be heard in the local Slavic dialects used by them, i.e. when the same informants speak Polish, Belarusian and Lithuanian. The characteristic feature of the local Lithuanian dialect is the absence of the phoneme $[x]$. There were cases recorded in local Belarusian and Polish dialects when x is confused with k . It is likely that the intensive confusion of x and k in the local Polish dialect is one of the features of the Lithuanian substratum.

Įteikta 2019 m. vasario 25 d.

NIJOLĖ TUOMIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

nijole.tuomiene@lki.lt